

A 19. századi középkorkutatás motívumai, institucionalizálódása és filozófiai aspektusa

A címhez triviális és kevésbé triviális megjegyzések kívánkoznak. Köztudott, hogy a szisztematikus, tudományos igényű középkorászati gyökereit a 19. századi német kultúrkörben kell keresnünk. Általános tapasztalat szerint ma is alig van vonatkozó forrás- vagy szövegkiadás, amely ne támaszkodna 19. századi német előzményekre. Szintén nem ismeretlen a német nemzetállami ideológia általános és tartós vonzódása a középkorhoz. Egykori tartalmi érdekeltisége egy intézményesülő, professzionális medievisztikában már kevésbé evidens. A középkori filozófia historiográfiája is döntően 19. századi német művekkel kezdődik. Ezek tekinthetőek az első tudományos igényű és koncepcióval megírt átfogó munkáknak. Utóbbi inkább tűnik magától értetődőnek, mint problematikusnak. Elgondolkodtató viszont, hogy az a bizonyos *konceptió* évszázadon át mennyire „súlyos” befolyást gyakorolt a középkori filozófiai gondolkodásról kialakult általános felfogásra. Ráadásul nem csak primer módon nemzetállami törekvésekre rezonált, hanem kortárs filozófiai problémák erőterében is igyekezett elhelyezkedni.

Romantikus, archaikus medievalizmus

A középkor felé fordulás általam archaikusnak nevezett formája a romantikus dicsőítésből és átszellemítésből eredeztethető. A romantikusok erény és erkölcs vezérelte, nemeslelkűségtől áthatott, hitelességre törekvő, minden tekintetben kiválóbb és „egészségesebb” kort kívántak felmutatni azokban a titokzatossággal is övezett évszázadokban, amelyekben a felvilágosodás racionalizmusa egyértelműen *sötét középkort*, vallási fanatizmust, barbárságot és együgyű ostobaságot láttatott. A pápista dominancia torzképeit felmutató reformátorokról, vagy a korszakot – némi képzavarral – keresztvíz alá erőltető fensőbbes humanisták *medium aevum*ának konnotációiról nem is szólva. A romantikus mindenekfelett lelkesedik a romlatlan kezdetek tisztasága iránt. Olyannyira lelkesedik, hogy saját népének történelmét is csak ennek szellemében képes tekinteni. A romlatlan kezdet legtöbbször ígéretes *Frühzeit*, vagy szépséges „hajnal”.

Művelt és politikailag motivált körökben azonban a középkor felé fordulás abból a gyakorlatias igényből is táplálkozott, hogy egy kiválónak és mintaadónak tekintett kor hatékony *politikai modell* lehet. Mégpedig egy egységes, erős és dicsőségre hivatott *nagy nemzet* felvirágoztatásához.

Általában 1806-ot,¹ a Német-Római birodalom végét szokás mérföldkönek jelölni. Ettől kezdve németföldön erőteljes nemzetállami elkötelezettségű történelemkép keres politikai mintákat. Olyan mintákat, amelyek – egykori nagyszerűségükkel és eredményességükkel, vagy éppen tanulságaikkal – képesek fellobbantani az egyedül üdvözítőnek gondolt *összállami patriotizmust*. A német aranybulla,² s kiváltképp a westfáliai békeszerződés³ óta kaleidoszkópszerű elrendeződést mutató és szinte megszámlálhatatlan politikai entitásból álló, ám nagyjából azonos nyelvet beszélő etnikum számára ennek nagyon is volt hívó, mozgósító ereje. Inkább csak az időszerű pólus megválasztása képezhetette vita tárgyát.

A német államok egyesített napóleoni Franciaország általi mélységes megaláztatásának élménye, valamint saját nemzeti történelmükkel való széleskörű elégedetlensége – összevetve az angol, vagy épp keserűen megtapasztalt francia sikerességgel – egyre sürgetőbben sarkalltak *nemzeti alternatíva* keresésére. A látszat szerint ilyen sikeres német minta a középkorban egyszer már létezett. „Die deutsche Zukunft war das deutsche Mittelalter” fogalmaznak találóan többször is a korról foglalkozó történészek.⁴ A 19. század ilyen értelmű középkor felé fordulása általánosságban egy tradíció meg-, de leginkább kitalálásának mutatja magát. Mégpedig úgy, ahogyan azt Eric Hobsbawm megfogalmazta. Nevezetesen, hogy eközben mindig kortárs elvárásokhoz igazodó kontinuitások megteremtése a cél.⁵ Minél sikeresebb ez a megfelelés, minél nagyobb ez a lendület, annál gyakrabban lesz a dolog vége egy konstruált és újrainterpretált történelmi múlt.

1823 és 1825 között Friedrich von Raumer⁶ berlini professzor megjelenteti a *Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit* című hatkötetes munkáját. A kötetek a császárság és a birodalom eszméje iránti rendkívüli odaadással vannak megírva, egyértelműen sugázzik belőlük a szerző érzelemdús viszonya a középkorhoz. A fölemelkedés és hanyatlás dramaturgiája kimondottan nemzeti pátoszra

---

¹ Napóleon sikeres offenzívában van Poroszország ellen (austerlitz győzelem). 1806. július 12-én 16 német állam írja alá a Rajnai Szövetségről (Rheinbund) szóló szerződést. Az államok elhagyják a birodalom kereteit, és Napóleon védnökségével konföderációt alapítanak. 1806. augusztus 6-án II. Ferenc lemond német-római császári címéről, és bejelenti a Német Nemzet Szent Római Birodalmának felbomlását. A következő években további 23 német állam csatlakozik, s csak a Habsburg Birodalom, a Porosz Királyság, a dán Holstein, valamint a svéd Pomeránia maradnak ki.

² 1356-ban IV. Luxemburg Károly bullában ismerte el a választófejedelmek teljes politikai önállóságát, és jogilag is megpecsételte császárválasztó szerepüket. Többek között önállóan állíthattak hadsereget, ítélezhettek, adóztathattak és verhetek pénzt.

³ 1648-ban, a 30 éves háború lezárásával a birodalom 294, külügyeiben is önálló államra esik szét. A központi hatalom befolyása teljesen eltűnik.

⁴ Vö. Hagen Schulze: Probleme einer deutschen Geschichte, in Herwig Wolfram – Walter Pohl (Hrsg.): *Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung*. Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs 18, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1991, 85–98. o. Ugyanehhez vö. még Wolfgang J. Mommsen: Deutsche Geschichtswissenschaft im 19. Jahrhundert, in Arnold Esch – Jens Petersen (Hrsg.): *Geschichte und Geschichtswissenschaft in der Kultur Italiens und Deutschlands. Wissenschaftliches Kolloquium zum hundertjährigen Bestehen des Deutschen Historischen Instituts in Rom 24–25 Mai 1988*. Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 71, Niemeyer, Tübingen, 1989, 72–107. o.

⁵ Vö. Bevezető, in: Eric Hobsbawm – Terence Ranger (Hrsg.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 1–14. o.

⁶ Friedrich Ludwig Georg von Raumer (1781–1873) német történész, politikus. Göttingenben és Halleban jogot, közigazgatást és történelmet tanul. Rövid berlini és potsdami szolgálat után azonban Heidelbergben lett bölcsészdoktor. Tanulmányai után liberális-reformpárti magatartása miatt többször konfliktusba kerül mindenkori állami feljebbvalóival. 1823-tól tagja a híres Berlini Törvényenkívüliek Társaságának (Gesetzlose Gesellschaft zu Berlin).

játszik. Meg is kapta az utókortól a tipikus *idealista-romantikus* történetíró nem épp kitüntető címet. Mindenesre a mű elindította a század töretlen lelkesedését a Staufok iránt. Ez nem csak egyik fő áramlata majdani tudományos vizsgálódásoknak, hanem számos drámai és epikai mű, valamint történeti regény ihletője is.⁷ Ha már Staufokat, s pátoszt említettünk, említsük meg Heinrich Luden⁸, *Geschichte des Teutschen Volkes* tizenkét, egyenként 6–700 oldalas kötetekből álló, 1825 és 1837 között Gothában kiadott „művecskéjét” is. Később Jénában, 3 kötetben is megjelent.

Professzionális német medievisztika

1826-ban megjelenik az első darabja az azóta bő 350 kötetnyire duzzadt nagy gyűjteménynek, a *Monumenta Germaniae Historica*-nak. Ez a máig tartó vállalkozás a 19. század középkor iránti lelkesedésének egy másik, nagyon komoly és nem kevésbé tudományos irányultságát reprezentálja. Magas tudományos színvonala világszerte nagy elismertséget szerzett a német középkorkutatásnak egészen a világháborúig, s valamivel tovább.⁹

Tehát a középkor intézményesült, tudományos igényű tanulmányozása, azaz a mai értelemben vett *medievisztika*, a 19. század derekára német földön született meg. Kétségtelenül a formálódó *német nemzetállam*¹⁰ sajátos ideológiai igényei közepette intézményesült. A középkor kifejezés nagyjából azt a történelmi teret jelöli, amelyben a *Német-római Birodalom*¹¹ a későbbiekhez viszonyítva kétségtelen még dicsőbb szakaszát élte. A 19. századi német medievisztika értelemszerűen a Német-római

⁷ Vö. Walter Migge: Die Staufer in der deutschen Literatur seit dem 18. Jahrhundert, in Reiner Hausherr (Hrsg.): *Die Zeit der Staufer. Geschichte, Kunst, Kultur*. Bd. 3: Aufsätze, Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart, 1977, 275–290. o. valamint Hartmut Boockmann: Ghibellinen oder Welfen, Italien- oder Ostpolitik. Wünsche des deutschen 19. Jahrhunderts an das Mittelalter, in Dieter Neitzert – Uwe Israel – Ernst Schubert (Hrsg.): *Wege ins Mittelalter. Historische Aufsätze*. Beck, München, 2000, 397–413. o.

⁸ Ludennel kapcsolatban érdemes fölidéznünk Thomas Mann *Lotte Weimarban* című regényének néhány, az 1806. október 14-i jénai csatavesztésre utaló sorát: „Ott volt Jénában Heinrich Luden történelemprofesszor, egy nemes hazafiúi érzéssel eltelt kiváló férfiú. Azon a napon, a gyalázat és rombolás napján, minden ingósága és tudományos fölszerelése megsemmisült, úgyszólván ifjú feleségével egy teljesen kipusztított, hideg és förtelmesen bemocskolt lakásba kellett visszatérnie. De nem görnyedt meg a csapás súlya alatt – hangoztatta is, hogy ha a csata javunkra dőlt volna el, minden veszteségét örömmel viselte volna, és koldussá vetkeztetve is ujjongással kísérte volna a menekülő ellenséget –, hanem keményen talpán állva tovább is hitt a haza ügyében, és diákjaiba is a legtüzetesebben belé tudta oltani hitét.” <http://mek.oszk.hu/06500/06594/06594.pdf>, 67–68. o.

⁹ 1819-ben Heinrich Friedrich Karl Reichsfreiherr vom und zum Stein (1757–1831), aki Baron vom Stein néven is ismeretes, alapított egy tudományos intézetet Hannoverben „Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” néven. Stein egykor Göttingenben tanult ismert porosz reformpolitikus, aki többek között miniszter és sokoldalú diplomata is volt. Stein felkérésére a MGH első editora (egészen 1874-ig!) Georg Heinrich Pertz. Az intézet feladatait és célkitűzéseit 1875-től egy berlini „Zentraldirektion”, majd 1935-től már a "Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde" veszi át. 1949-től a MGH Münchenben található. Lásd <http://www.mgh.de>.

¹⁰ Németország formális egyesítése politikailag és adminisztratív integrált nemzetállammá hivatalosan 1871. január 18-án a Versailles palotában, ama bizonyos Tükörteremben történt meg.

¹¹ A Német-római Császárság kiterjedt politikai hatalom volt Európában. A *birodalom* története akár Nagy Károly császárrá koronázására (800-ban Rómában), de legalább a Frank Birodalom végére, a 843-as verduni szerződésre nyúlhat vissza. Károly a frankok királyának nevezte magát, de birodalma magába foglalta a későbbi Német-római Császárság területét és a majdani Franciaországot is. Ténylegesen Rómát a lombardoktól „megmentő” Ottó koronázásával (962. január 31.) jön létre, és közel egy évezreddel később, a már említett napóleoni háborúk közepette ér véget. II. Ferenc 1792 óta volt német-római császár, illetve cseh és magyar király (I. Ferenc). Még német-római császárként 1804-ben hozta létre az örökletes osztrák császárság intézményét (I. Ferenc), így lehetett egy rövid ideig *Doppelkaiser*.

Birodalom történetére és működésére fókuszált. Rendszeres, forrásfeldolgozásokon alapuló produktumaiban a kortárs nemzeti törekvések mintákra, elképzeléseik folytonosságának történeti legitimitására, tanulságokra lelhetek. Mindenekelőtt *történelmi gyökereket* tudott felmutatni és adatozni.

Módszertanában egyrészt már támaszkodhatott a filológiák kimunkált eszköztárára (a germanisztikáéra éppen úgy, mint a klasszika filológiáéra), másrészt kapcsolódhatott a *historizmus* és a *pozitivizmus* történetfelfogásaihoz. Ekkoriban hozzák létre azokat a jelentős, máig nem zárt forráskorpuszokat, amelyek ma is nélkülözhetetlenek az európai középkor kutatásában.¹² A munkálatokban eleinte a birodalom- és alkotmánytörténet, majd egyre inkább a politikai, a nemzeti történelem iránti érdeklődés kerül túlsúlyba. Bár a 19. századi történeti munkák némelyike is tekintetbe vett kultúrtörténeti, a mindennapok történetére vonatkozó, vagy épp társadalom-, illetve gazdaságtörténeti tényeket, gondoljunk például Karl Lamprechtre,¹³ azért alapvetően és tartósan a nemzet-, politika-, és eseménytörténet paradigmája maradt az uralkodó. Ez a középkoriakra éppúgy érvényes volt, mint az általános történeti munkákra. Mondhatjuk, hogy Németországban, legalább is a középkorkutatásban, majd csak 1945 után jelentkeznek érdemi változások. Ekkortól lelik meg helyüket benne újabb kutatási irányok és témák. A francia történeti kutatás, amely különösen intenzíven szenteli majd magát a középkornak, játszik ebben, ha nem is kizárólagos, de szembetűnő szerepet.

Franciaország és a német nemzetállam a frankok viszonylatában

Franciaországban a porosz-francia háború kudarca utáni évtizedben vita indult a francia nép történetéről, gyökereiről, identitásról és hasonlóról.¹⁴ Történészek közül például Fustel de Coulanges, Ernst Renan, Jules Michelet említhetők. A germánok aktuális inváziójának sokkjában szinte magától adódott párhuzamot vonni a késő antik, illetve a kora középkori germán inváziókkal.

---

¹² Az intézet könyvtárának mára már digitalizáltan is egyre bővülő hatalmas forrásanyaga van. Többek között olyan kiadványsorozatokra is gondolhatunk, mint a *Deutsches Archiv* keretében megjelent *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, a *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, a *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* és a *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. Lásd <http://www.dmg.de>.

¹³ Karl Gotthard Lamprecht (1856–1915) történelmet, ökonómiát és művészettörténetet tanult Göttingenben, Lipcsében és Münchenben. Egyetemen Marburgban majd Lipcsében tanított. Utóbbin alapította meg a Königlich Sächsisches Institut für Kultur- und Universalgeschichte bei der Universität Leipzig centrumot. Interdiszciplináris módszere, társadalom és gazdaságtörténeti elkötelezettsége, valamint a középkor iránti megkülönböztetett érdeklődése indokolja említését. Az ún. történész *Methodenstreit*ben a módszertani rigorozitás hiánya, valamint a politikai trendek és ideológiák iránti érzéketlenség címkéjével lett az akadémikus történetírók célpontjává. Diákjaival együtt marginalizálódott a német akadémiai életben. Művei később Amerikában, illetve Franciaországban (pl. Marc Blochra és az *Annales* iskolára) hatottak. Művei: *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*. 3 Bände, Verlag von Alphonse Dürr, Leipzig 1885–1886 (Aalen 1969); *Deutsche Geschichte*. 12 Bände + 2 unvollst. Bände, Weidmann, Berlin 1891–1909; *Die kulturhistorische Methode*. Heyfelder, Berlin, 1900.

¹⁴ A vitára vonatkozóan a „Uses and Abuses of the Middle Ages: 19th–21st Century” címmel a Közép Európai Egyetemen rendezett 2005-ös konferencia egyik előadására (Bonnie Effros) támaszkodom.

Érdekes, hogy ha nem is citálták közvetlenül, mennyire áthatották a korabeli diszkussziókat a népvándorlás korára és a korai középkorra vonatkozó kortárs archeológiai felfedezések. Tény, hogy az *ipari forradalom* folyamán országszerte jelentősen szaporodtak és egyre szélesebb körben ismertté is váltak a feltárt *frank leletek*. Megnövekedett a meroving tárgyi leleteket bemutató privát, valamint nyilvános *gyűjtemények* presztízse. Írások kezdtek megjelenni a kora középkori archeológiáról.

Az 1870-es évektől tehát egyre kevésbé volt tartható az a meglehetősen romantikus fölfogás, miszerint a frankok (germán betolakodók, hódítók) tulajdonképpen nem is gyakoroltak maradandó hatást Franciaország bennszülött lakosságára. Kiváltképp annak karakterére, szokásrendszerére, mindennapjaira maradtak hatástalanok. Ezen fölfogás kapcsán például Augustin Thierry-re, Saint-Simon titkárára és „fogadott fiára”, a romantikus történészre, valamint öccsére, Amadée Thierry-re lehet gondolnunk. A frankok folyamatos idegenségét, elszigetelődését, hatásuk minimalizálását nem igen lehetett tovább védelmezni.

A frankokat kezdik nem a gall-római lakosság elszigetelt elmének, kizárólag a nemesek őseinek tekinteni, hanem hozzálátnak *gall-római-germán* alapon átértékelni, átírni a vonatkozó francia történelmet, a gyökereket. Természetesen a xenofóbia kígyómérgétől a kevert eredet erejének és kiválóságának dicsőítéséig terjedtek a reakciók. Röviden: a nemzeti identitás megfogalmazódásának egyik döntő, eddigi *archaikus* gall-római versus frank-germán kontextusa szükségképpen a szomszédos Német Egység nagyon is *aktuális* kontextusára változik.

Exkurzus a mai medievisztikáról

A mai középkorászat módszereiben, témáiban és kérdésfelvetéseiben egyaránt sokféle. A hagyományos témák, mint birodalom-, vagy egyháztörténet továbbra is őrzik helyüket. A társadalom- és gazdaságtörténet kanonikussá lett. Ma már minden valamirevaló középkorásznak ki kell ismernie magát, mondjuk a középkori várostörténetben éppen úgy, mint a földbirtokviszonyok változásaiban. A Karoling-kortól egészen a késő középkorig. Az alkotmánytörténet is központi téma maradt a kutatásban, annál is inkább, mert határvonalai a társadalomtörténettel nem igazán értelmezhetők pontosan.

A 70-es évek óta a mindennapi élet, a hétköznapiok történetének kutatása igen komoly tekintélyre tett szert. Mindenekelőtt az egzakt tudományokkal, főleg a középkori archeológiával való együttműködése vezet egyre újabb eredményekhez. Izgalmas felismeréseket hoznak a középkori emberek gondolkodására irányuló vizsgálatok, amelyek parasztok, városi polgárok és nemesek élet- és tapasztalatvilágát célozzák. Az eközben használatos *mentalitás* fogalma módszeresen felvet ugyan problémákat, ám mindig izgalmas téma marad a középkor vizsgálatában is.

A középkori filozófia historiográfiájához

Középkori filozófiával, különösen annak historiográfiájával¹⁵ foglalkozók számára az 1974-es év jeles évforduló volt. Mint látni fogjuk legalább kétszeresen. A torontói egyetemen az európai középkor kutatására alapított ma is létező intézetében, a St. Michael's College keretében működő *Pontifical Institute of Mediaeval Studies*-ban,¹⁶ az év folyamán össze is jött 35 neves középkorral foglalkozó filozófiatörténész, hogy tudományos rendezvényt ünnepeljék Aquinói Szent Tamás halálának hétszázadik évfordulóját. A tudós írásokat az intézet két kötetben meg is jelentette.¹⁷

Az 1974-es ünnepi megemlékezéssel nem csak Aquinói Tamást, hanem az akkor már közel fél évszázados tudományos intézetet is köszöntötték. Tisztelegtek a középkori filozófia feltárásában betöltött szerepe, s nem utolsósorban az alapító igazgató Etienne Gilson munkássága előtt.¹⁸ Az ünneplésnek van egy figyelemre méltó érdekessége. Nem Szent Tamás az egyetlen híres (és szent) középkori gondolkodó, aki 1274-ben halt meg. Mindössze pár hónappal követte őt Szent Bonaventúra.¹⁹ Az ő ünneplése azonban az intézet keretei között nem említhető egy lapon Tamáséval. Pedig mindkettőjüket eminens doktorokként említi XIII. Leó 1879-es *Aeterni Patrisa!*

Gilson tomizmusát szokás úgy címkézni, mint aki szerint a tamási filozófia centruma az essentia és az existentia megkülönböztetése. Az említett kötetek előszavában mégis Tamásnak a tudással kapcsolatos nézeteit állítja hangsúlyosan szembe egy descartes-i modellel.²⁰ Dicséri a tamási filozófiát, hogy olyan realizmussal rendelkezik, amelyben a tudás mindig képes összhangba kerülni a tárgyával. Mégpedig Gilson szerint olyan módon, hogy segítségével *bármely tudomány jobban megalapozható vizsgálatainak tárgyaiban*, mint például a kartézianus racionalitás univerzalizálásával. Kétségtelen, hogy Gilson episztemológiai és metafizikai elkötelezettsége egyik lehetséges (filozófiai)

¹⁵ A témában alapvetően John Ingles: *Spheres of Philosophical Inquiry and the Historiography of Medieval Philosophy*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998, monográfiájára támaszkodom.

¹⁶ <http://www.pims.ca>

¹⁷ Maurer, Armand (Ed.): *St. Thomas Aquinas 1274–1974: Commemorative Studies* 1–2. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1974.

¹⁸ A Pontifical Institute of Mediaeval Studies-t Gilson 1929-ben alapította. 1974-ben még ő volt az intézet igazgatója, bár 1972-től haláláig (1978) már Párizsban élt. Számos, az intézetben középkori filozófiatörténettel foglalkozó korábbi tanítvány vállalt szerepet a 74-es megemlékezésen. Többek között Armand Maurer, Joseph Owens, Anton Pegis, John Quinn, és Edward Synan. Mindannyian írtak az említett kötetekbe. James Weisheipl is köztük volt, tanulmányt is írt, ám ő a római Angelicumban és Oxfordban, nem pedig Gilsonnál tanult. További fontos középkori filozófiával foglalkozók még az intézetből Gerald Phelan, Ignatius Theodor Eschmann, Laurence K. Shook, valamint Reginald O'Donnell. Néhányan az intézetből később máshová kerültek. Például William B. Dunphy, Vernon Bourke, George P. Klubertanz és Robert Henle, akik valamennyien St. Louis jezsuita egyetemén dolgoztak. Az intézet éves periodikája, a *Mediaeval Studies* 1939 óta létezik.

¹⁹ Szent (Giovanni Fidanza) Bonaventura 1274. július 16-án halt meg, Aquinói Tamás pedig március 7-én. Megjegyzendő, hogy a hetedik centenáriusra készülvén az intézetiek közül John Quinn már 1973-ban monumentális, közel ezer oldalas kötetet jelentetett meg Bonaventúráról (John Francis Quinn: *The Historical Constitution of St. Bonaventure's Philosophy*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1973.). Egyébként Quinn egy *Certitude of Reason and Faith in St. Bonaventure and St. Thomas* című írással szerepel a jubileumi kiadvány második kötetében (105–140. o.). Nem sokkal középkori filozófiatörténetének (*La philosophie au moyen-âge* 1–2. Payot, Paris, 1922.) megjelenése után Gilson is több száz oldalas monográfiát szentelt Bonaventúrának (*La philosophie de saint Bonaventure*, Vrin, Paris, 1924.)

²⁰ Megjegyzendő, hogy 1913-ban Gilson *La Liberté chez Descartes et la Théologie* címmel védte meg doktori értekezését, és később is publikált Descartes és a középkori gondolkodás kapcsolatáról.

magyarázat arra, hogy intézetében Bonaventúrával szemben miért Tamás maradt a nevezetes esztendő egyetlen nagy középkori filozófusa.

Mindazonáltal úgy vélem, hogy személyek és intézmények morális, politikai és teológiai szempontok érvényesítésével is befolyásolták a középkori filozófia történetének szemléletét. Sőt, azt is megkockáztatom, hogy alapvetően két tizenkilencedik századi német felelős a középkori filozófia egészének az utóbbi időkig befolyásos, úgynevezett *gilsoni modelljének* a megteremtéséért. Valószínű, hogy saját korának filozófiáit katolikusként Gilson is többnyire tudományba „hanyatlóknak” látta. Olyannak, amelyben az ember végül lemond természetre vonatkozó uralkodói jogáról, és annak pusztá részévé válva utat nyit az emberi életet és intézményeket leromboló gátlástalan (szociális) kalandorságnak. Ebből a veszélyzónából *filozófiai rendszerek helyett Szent Tamás* követését látta kivezető útnak.

Azt a középkori filozófia történetére vonatkozó modellt, amelyet Gilson a *La philosophie au moyen-âge*-ban²¹ kínál, erősen leegyszerűsítve így összegezhetjük:

1. A középkoriak a filozófia szokásos tárgyköreiben *értelem és hit harmóniáján* munkálkodtak.
2. Aquinói Tamás jelentette a középkori filozófia *csúcspontját*.
3. Tamás realizmusára vonatkozó, valamint értelem és kinyilatkoztatás harmóniáját illető kritikák a középkori filozófia *felbomlását* jelentik (Ockham etc.).

Az első láthatólag az ún. *keresztény filozófia* kritériuma. Ennek középkorra használatos 20. századi fogalmát szintén Gilson nevéhez szoktuk kötni. A gilsoninak nevezett modellt azonban már Maurice de Wulf²² szemléletében is föllelhetjük. Filozófiatörténeteik erős különbségei talán a kelletténél jobban elhomályosítják a modell tekintetében meglévő egyezéseket.²³

Jelezttem, hogy szerintem két középkori filozófiatörténetet író német szerző a forrása az említett modellnek, valamint, hogy aktuális politikai és teológiai megfontolások is szerepet játszhattak ebben.

---

²¹ Sok kiadást megért angol fordítása: Etienne Gilson: *History of Christian philosophy in the Middle Ages*. Random House, New York, 1955.

²² Maurice de Wulf (1867–1947) a Löweni Katolikus Egyetem (UCL), és a Harvard tanára volt. Szoros barátság fűzte Mercier-hez, a neotomizmus vezérbátyójának számító *L'Institut supérieur de philosophie* alapító (1887) professzorához. Ott jelent meg 1900-ban a több nyelvre lefordított *Histoire de la philosophie médiévale*, a *Philosophy and civilization in the Middle Ages* pedig 1922-ben Princetonban. 1956-ban alapították Löwenben klasszikus és középkori tudományok tanulmányozására a Centre De Wulf-Mansion-t. Lásd <http://www.hiw.kuleuven.be/dwmc>.

²³ Filozófiatörténetében az igazi skolasztikus (Albertus Magnus, Tamás, Scotus stb.) és az antiskolasztikus áramlatok (Eriugena, kathárok, albigensek, panteisztikus iskolák stb.) megkülönböztetése karakteres. Vö. Joseph Louis Perrier: *The Revival of Scholastic Philosophy in the Nineteenth Century*. Columbia Univ. Press, New York, 1909, Chapter XIII. Vö. <http://maritain.nd.edu/jmc/etext/perrierd.html>.

Joseph Kleutgen²⁴ volt az első, aki a filozófia szokásos tárgykörei szerint megalkotta a középkori filozófia történetének a hit és értelem kibékítéséhez és mindenekfelett Tamás filozófiájához igazodó modelljét. Albert Stöckl²⁵ alkalmazta ezt a modellt először a középkori filozófia teljes történetére. Tulajdonképpen ők alkották meg a *középkori filozófia történetének fogalmát*, mégpedig koncepciózusan. Mindketten konzervatív politikai és egyházi agendát követve írtak középkori filozófiatörténetet.

Csak amennyiben különbséget teszünk a modell eredetének filozófiai, illetve institutionális megfontolásai között, ítélni tudunk meg műveik objektív értékeit, leválasztva immár saját befolyásoló szerepükről. Kleutgen és Stöckl tudatosan „tártak föl” egy filozófiai tradíciót annak érdekében, hogy alternatívát nyújtsanak arra, amit a modern (kortárs) filozófia inherens szkepticizmusának és individualizmusának tekintettek. A középkoriakat úgy interpretálták, mint akik olyan logikai, episztemológiai, természetfilozófiai, pszichológiai, metafizikai, morál-, és politikafilozófiai értekezéseket írtak, amelyek nem ütköztek a hit tételeivel. Kleutgen és Stöckl Tamás ismeretelméletét hit és értelem legtökéletesebb harmóniájaként, egyben a középkori filozófia csúcspontjaként mutatják be. Mércévé is teszik, melynek alapján például Scotust és Ockhamet filozófiai hanyatlásnak ítélik.

Ma már szinte általánosan megkérdőjelezett, hogy akár Aquinói, Scotus, Ockham vagy mások életművét úgynevezett ismeretelméletük, vagy éppen morálfilozófiájuk mentén interpretáljuk. Ha olvassuk őket, láthatjuk, hogy nem modern értelemben vett, (tematizált) episztemológiai vagy morálfilozófiai vizsgálatokat folytattak. Nem is a tudás későbbiekben igen eltérően megragadott természetét törekedtek tisztázni, hanem az ember (a lélek) képességeit elemezték ki különböző hangsúlyokkal annak érdekében, hogy fényt derítsenek bonyolult morális- teológiai- és szociális zárandokútjára, bizonyosságaira és kételyeire. Akár közeledett, akár távolodott Istentől.

Kleutgen és Stöckl középkori filozófiatörténeteiket tulajdonképpen sajátos filozófiai projektként (már-már lockeiánus projektként!) valóban a szkeptikus kétely opponálására, a tudás bizonyosságának, terjedelmének és eredetének vizsgálata jegyében írták. Egyrészt valóban az emberi tudás bizonyosságának igényével, másrészt viszont a kinyilatkoztatás bizonyosságának apologétájaként jutottak arra, hogy Tamás oldotta meg az értelem versus kinyilatkoztatás akkoriban is

---

²⁴ Joseph Kleutgen (1811–1883) német jezsuita filozófus. A római Gregorianum és a Germanicum tanára, pápai teológiai tanácsadó és a híres-hírhedt index kongregáció szaktanácsadója volt. Az I. Vatikánumon részt vett a *Constitution De fide Catholica* előkészítésében. Ő készíti XIII. Leó *Aeterni Patris* enciklikájának első fogalmazványát a skolasztikáról (1879). A *Kulturkampf*-nak és a modern teológiai irányzatok elleni vatikáni fellépésnek egyaránt exponált személyisége volt. Szemponunkból fontos művei a *Theologie der Vorzeit* 1–5. Theissing'schen Buchandlung, Münster, 1853–70 és 1867–74, valamint folytatása a *Die Philosophie der Vorzeit* 1–3. Theissing'schen Buchandlung, Münster, 1860–63, Innsbruck, 1878. A „Vorzeit” a teljes keresztény teológiai és filozófiai múltat jelöli, melyben Kleutgen szerint az igazság tökéletes megszólalása a tamási filozófia volt. Ezt kell tehát újjáéleszteni (Thomas Redivivus).

²⁵ Albert Stöckl (1823–1895) német filozófus, teológus, Münsterben 1862 és 1871 között filozófiaprofesszor, egyébként gyakorló papként folyamatosan líceumi tanár. Számos apologetikai és pedagógiai művet írt. Aktívan politizált, 1878-tól 1881-ig a Reichstag alsóházának tagja. A *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 1–3. Verlag von Franz Kirchheim, Mainz, 1864–66, is a már említett „Thomas Redivivus” jegyében íródott.

épp égető problémáját. Persze nem íróasztal és imazsámoly klasszikus viszonyáról van csupán szó. Számukra Tamás az a nagy középkori filozófus, aki egyrészt kimondottan védelmezi a filozófia és a teológia tudományos jellegét, másrészt, akinek interpretációja alkalmas leágazásokkal rendelkezik az egyház és az állam modern szerepeire vonatkozóan.

Bár a *mintakeresés* motívuma, valamint a *kortárs elvárások* kontextusa, mint rendező és interpretációs elvek feltűnően egyeznek, mégis óvnék a neotomizmus középkori filozófiához, valamint a nemzetállamok középkori gyökerekhez való viszonya hasonlóságának túlinterpretálásától. Mindenesetre a hitbéli és kormányzati egységre irányuló I. Vatikánium, az *Aeterni Patris*, a szinte *eltűnt pápai állam*, valamint a német és olasz nemzeti egység erőterében *egy intézményesülni igyekvő filozófia* oda törekszik, ahonnét évszázadokon át, akár élete árán is, inkább szabadulni igyekezett.